

ผลการดำเนินงานของสภาชุมชนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง
จังหวัดขอนแก่น

Performance of People Council Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives,
Phuwiang Branch, Khon Kaen

ณรงค์ เชยชัยภูมิ (Narong Choeichaiyaphum)* สุขุมวิทย์ ไสยโสภณ (Sukhumvit Saiyasopon)**

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพการณ์ทั่วไปและรูปแบบการดำเนินงานของสภาชุมชน 2) เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของสภาชุมชน 3) เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคจากการดำเนินงานของสภาชุมชน 4) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาของสภาชุมชน ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย คือ สมาชิกสภาชุมชน กรรมการบริหารสภาชุมชน ผู้นำชุมชน และประชาชนชาวบ้าน ในเขตพื้นที่ดำเนินงานของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง จังหวัดขอนแก่น จำนวน 199 คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบสอบถามที่ได้จากการสังเกต (Observation) และการสนทนากลุ่ม (FGD) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้สถิติ ค่าเฉลี่ย ค่าความถี่และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์เชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาแบบอุปนัย และการสนทนากลุ่ม

ผลการดำเนินงานของสภาชุมชน บ้านคำใหญ่ บ้านหนองหอย และบ้านนาแพง-เขาน้อย พบว่า

ผลกระทบการดำเนินงานของสภาชุมชน พบว่าด้านครอบครัว เห็นด้วยมากที่สุดคือสภาชุมชนทำให้ครอบครัวของสมาชิกมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น คิดเป็นร้อยละ 66.33 ด้านเศรษฐกิจ เห็นด้วยมากที่สุดคือสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้สินค้าอุปโภค บริโภค มีราคาแพง คิดเป็นร้อยละ 89.45 ด้านการเมือง เห็นด้วยมากที่สุดคือสภาชุมชนมีการจัดกิจกรรมสนับสนุนให้คนในชุมชนออกไปใช้สิทธิ์ทางการเมือง คิดเป็นร้อยละ 68.84 ด้านสิ่งแวดล้อม ไม่เห็นด้วยมากที่สุดคือการดำเนินงานของสภาชุมชนทำให้เกิดมลพิษในน้ำและอากาศ คิดเป็นร้อยละ 68.84 ตามลำดับ

ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานของสภาชุมชน การดำเนินงาน พบว่า ปัญหาที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานก็คือการดำเนินงานของสภาชุมชนไม่ต่อเนื่อง

แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานของสภาชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ตัวแทนสมาชิกสภาชุมชนส่วนใหญ่ให้ข้อเสนอแนะว่า การทำงานในกลุ่มสมาชิกยังถือว่ามีความสำเร็จอยู่ในระดับดี

ABSTRACT

The objectives of this research were: 1) to study the situation and the operation of the Community Council, 2) to study the outcomes from the operation of the Community Council, 3) to study problems of the operation of the Community Council, and 4) to investigate the development approach of the Community Council. The population and target groups for this research consisted of 199 persons from the members of the Community Council, the

* มหาวิทยาลัย สาขาวิชาพัฒนสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาการบริหารการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

committee of the Community Council, leaders of the community and experts of local wisdom from the service area of the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives, Phu Wiang Branch, Khon Kaen Province. Research tools included questionnaires from the observation and focus group discussions (FGD). The quantitative analysis used the arithmetic mean, frequency, and standard deviation. The qualitative analysis used the inductive content analysis and group discussions.

The following were the overall outcome of the operation of the Community Council from the villages of Kham Yai, Nhong Hoi and Naa Paeng- Khao Noi, according to most of the respondents on various aspects.

The impacts on the operations of the Community Council were: On family aspect, it was mostly agreed as the Community Council helped promote the quality of life for the members' family (66.33%); On economics aspect, it was mostly agreed as the current economic conditions caused the rise in prices of consumer goods (84.95%); On politics aspect, it was mostly agreed that the Community Council arranged the activities to promote the community to utilize their political right (68.84%); On the environmental aspect, it was mostly disagreed that the operations of the Community Council caused the water and air pollution (68.84%).

Regarding the problems for the operations of the Community Council, the following were found: There was no continuity in the operations of the Community Council.

Most members of the Community Council suggested about the development approaches, despite that the outcome of the operations was in good level.

As a result this would benefit the members better. They would be able to save more, and return the debt on time.

คำสำคัญ: ผลการดำเนินงานของสภาชุมชน

Key Word: Performance of People Council

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงของโลกที่ไร้พรมแดนในหลายๆด้าน เช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาวการณ์เกษตรที่เป็นกลุ่มของสังคมในสัดส่วนที่ค่อนข้างใหญ่ของประเทศ เนื่องจากมีจำนวนครัวเรือนที่อยู่ในภาคการเกษตรกว่า 5 ล้านครอบครัว หรือคิดประมาณประชากรราว 40 ล้านคน กลุ่มคนที่อยู่ในภาคการเกษตรก็คือเกษตรกร จากสถิติต่างๆ พบว่า เป็นกลุ่มที่มีความยากจนที่สุดของประเทศ (พัชรินทร์, 2552) กล่าวคือในภาคการเกษตรของไทยผลที่ควรจะได้รับคือการซื้อขายที่คล่องตัว สะดวกสบายขึ้น สามารถรับรู้ข่าวสารด้านความต้องการซื้อและสามารถ

วิเคราะห์ในการวางแผนการผลิตและเก็งกำไรการผลิตให้ราคาที่สูงขึ้น แต่ในความเป็นจริงนั้นศักยภาพของเกษตรกรไทยยังไม่มีความพร้อมเพียงพอ เพราะมีความรู้ค่อนข้างต่ำในระดับพื้นฐานพออ่านออกเขียนได้เป็นส่วนใหญ่ จึงไม่สามารถที่จะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากกระบวนการโลกาภิวัตน์นั้นได้ตามที่คาดหวังไว้ ในทางตรงกันข้ามกลับประสบกับปัญหาด้านทุนการผลิตสูงขึ้น ขยายผลผลิตได้ราคาต่ำ ขาดเงินทุนในการผลิต ส่งผลให้ภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น โดยผลสำรวจพบว่าเกษตรกรได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ เนื่องจากการบริโภคลดลง 51.68% ภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น 67.94% และรายได้ลดลง 47.84% ส่งผลต่อการออมลดลง 67.09% และหนี้สินที่ไม่

ก่อให้เกิดรายได้ (NPL) มรดกส่วนเพิ่มขึ้นจาก 1% เป็น 2.5% (กรุงเทพมหานครออนไลน์, 2552)

ร.ก.ส.สำนักงานจังหวัดขอนแก่น (สนจ.ขอนแก่น) เป็นสถาบันการเงินที่ทำหน้าที่กำกับดูแล ร.ก.ส. สาขา อำเภอทุกอำเภอในจังหวัดขอนแก่น มีผลการดำเนินงานในส่วนงานด้านสินเชื่อ จากการผลการดำเนินงานย้อนหลัง 3 ปี พบว่าปีบัญชี 2548 มีเงินกู้ด้านเกษตรกรรมเป็นหนี้จำนวน 8,160 ล้านบาทและมีหนี้ค้างชำระ 620 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 7.6 ของต้นเงินคงเป็นหนี้ ในปีบัญชี 2549 มีเงินกู้ด้านเกษตรกรรมเป็นหนี้จำนวน 8,228 ล้านบาท และมีหนี้ค้างชำระ 683 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 8.3 ของต้นเงิน คงเป็นหนี้ ในปีบัญชี 2550 มีเงินกู้ด้านเกษตรกรรมเป็นหนี้จำนวน 9,157 ล้านบาท และมีหนี้ค้างชำระ 743 ล้านบาท คิดเป็นเงินร้อยละ 8.1 ของต้นเงินคงเป็นหนี้ (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2551)

ร.ก.ส. สาขาภูเวียง เป็นสถานที่ประกอบธุรกรรมทางการเงินแห่งหนึ่งในสังกัด สนจ.ขอนแก่น ทำหน้าที่ตามนโยบายของธนาคารโดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้สินเชื่อแก่เกษตรกรภายในเขตพื้นที่ อำเภอภูเวียง อำเภอหนองนาคำ และอำเภอเวียงเก่า ร.ก.ส. สาขาภูเวียง มีเกษตรกรลูกค้าครบทุกหมู่บ้านในพื้นที่ 17 ตำบล ซึ่งประกอบไปด้วย ต.ภูเวียง ต.บ้านเรือ ต.ดินคำ ต.นาหว้า ต.หว้าทอง ต.สงเปือย ต.นาชุมแสง ต.กุดขอนแก่น ต.หนองกุงเงิน ต.หนองกุงธารา ต.ทุ่งชมพู ต.ในเมือง ต.เมืองเก่าพัฒนา ต.เขาน้อย ต.บ้านโคก ต.ขนวน และ ต.กุดธาตุ สภาพเศรษฐกิจทั้ง 3 อำเภอดังกล่าว มีสภาพที่เหมือนกัน คือ ประชากรประกอบอาชีพหลัก ได้แก่ ทำนาข้าว ทำไร่(อ้อย มันสำปะหลัง) อาชีพเสริม ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ ประมงน้ำจืด กลุ่มอาชีพต่าง ๆ และรายได้จากการรับจ้างแรงงาน (ข้อมูลทั่วไปของอำเภอภูเวียง)

จากสภาพทางเศรษฐกิจดังกล่าวมาแล้ว พบว่าประชาชนในเขตพื้นที่อำเภอภูเวียง อำเภอหนองนาคำ และอำเภอเวียงเก่า มีการพึ่งพารายได้จากการทำนา ทำไร่ เป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นอาชีพหลักของ

ชุมชน แต่การทำนา ทำไร่นั้นมีความผูกพันอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นทางด้านผลผลิต ทางด้านราคา และทางด้านภัยธรรมชาติ เป็นต้น ความผูกพันดังกล่าวนี้จะมีผลกระทบต่อยอดรายได้และความเป็นอยู่ของเกษตรกรในเขตพื้นที่และส่งผลกระทบต่อการใช้สินเชื่อในภาคเกษตรเป็นอย่างมาก กล่าวคือ การดำเนินงานด้านสินเชื่อเกษตรกรรายคนของ ร.ก.ส. สาขาภูเวียงย้อนหลัง 3 ปี ปรากฏผลการดำเนินงานคือ ในปีบัญชี 2548 มีเงินกู้คงเป็นหนี้ 459 ล้านบาทและมีหนี้ค้างชำระ 71 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 15.4 ของต้นเงินคงเป็นหนี้ ในปีบัญชี 2549 มีเงินกู้คงเป็นหนี้ 449 ล้านบาทและมีหนี้ค้างชำระ 87 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 19.3 ของต้นเงินคงเป็นหนี้ ในปีบัญชี 2550 มีเงินกู้คงเป็นหนี้ 454 ล้านบาท และมีหนี้ค้างชำระ 92 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 20.2 ของต้นเงินคงเป็นหนี้ (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง, 2551)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับหนี้ค้างชำระมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น ฝ่ายกิจการสาขา 3 ของ ร.ก.ส. (ฝ่าย 3) ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการกำกับควบคุมดูแลการดำเนินงานของ ร.ก.ส. สำนักงานจังหวัด (สนจ.) ในเขตพื้นที่อีสานตอนบน โดยนาย มรกด พิรัตน์ ผู้อำนวยการฝ่ายทรัพยากรมนุษย์ในขณะดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายกิจการสาขา 3 ได้มีแนวคิดเพื่อหาวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง จนในที่สุดเกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ภายใต้ชื่อ “สภาชุมชน” และมีนโยบายให้อีสานตอนบน 11 จังหวัด ในสังกัดของฝ่ายกิจการ สาขา 3 เป็นพื้นที่นำร่อง สำหรับ ร.ก.ส. สาขาภูเวียง ในสังกัด สนจ.ขอนแก่น ก็เป็นหนึ่งในพื้นที่นำร่อง และได้เลือกสภาชุมชนบ้านคำใหญ่ ต.นาหว้า อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น สภาชุมชนบ้านหนองหอย ต.บ้านโคก อ.หนองนาคำ จ.ขอนแก่น และสภาชุมชนบ้านนาแพง-เขาน้อย ต.เขาน้อย อ.เวียงเก่า จ.ขอนแก่น เป็นพื้นที่นำร่องใน

การจัดทำแผนชุมชนต้นแบบ เศรษฐกิจพอเพียง โดย มุ่งหวังให้ทั้ง 3 ชุมชนดังกล่าวเกิดการพึ่งพาตนเอง

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้ทำการศึกษาวิจัย สนใจที่จะศึกษาถึงสภาพการณ์ทั่วไปและรูปแบบการดำเนินงานสภาชุมชน ผลการดำเนินงานของสภาชุมชน ปัญหาอุปสรรคและ แนวทางพัฒนาของสภาชุมชน ผู้การพึ่งพาตนเองอย่าง ยั่งยืนตามแนวคิดของฝ่ายกิจการสาขา 3 ของ ธ.ก.ส. โดยใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลางพัฒนา

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพการณ์ทั่วไปและ รูปแบบการดำเนินงานของสภาชุมชน
2. เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้น จากการดำเนินงานของสภาชุมชน
3. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคจากการดำเนินงานของสภาชุมชน
4. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาของสภาชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบสภาพการณ์ทั่วไปของสภาชุมชน
2. ทราบผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของสภาชุมชน
3. ทราบ ปัญหา อุปสรรค จากการดำเนินงานของสภาชุมชน
4. ได้แนวทางในการพัฒนากระบวนการดำเนินงานของสมาชิกสภาชุมชน

ขอบเขตการศึกษา

1. ขอบเขตด้านเนื้อหาการศึกษา
การศึกษาในครั้งนี้ ได้วางแผนทางการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้โดย

ศึกษาการดำเนินงานของสภาชุมชน ได้แก่ โครงสร้าง กระบวนการทำงานและกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนศึกษา ปัญหาอุปสรรค

2. ขอบเขตด้านพื้นที่การศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ดำเนินการศึกษา สภาชุมชนในเขตดำเนินงานของ ธ.ก.ส. สาขา 3 เวียง อ.เวียง จ.ขอนแก่น ประกอบด้วย สภาชุมชนบ้าน คำใหญ่ สภาชุมชนบ้านหนองหอย สภาชุมชนบ้านนา แพง-เขาน้อย

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับสภาชุมชน

การพัฒนาชนบท โดยชุมชนเป็น ศูนย์กลาง(สภาชุมชน) เป็นมาจากการศึกษาแนวทางการดำเนินงานขับเคลื่อนภารกิจหลักในการพัฒนา ลูกค้าและชนบทจากรายคนสู่ชุมชนในพื้นที่ดำเนินงาน 11 จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ของฝ่าย กิจการ สาขา 3 ของธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์การเกษตร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเวทีที่ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนตาม แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ขั้นที่ 2 และขั้นที่ 3 คือการพึ่งพาซึ่งกันและกันและการเชื่อมโยงเครือข่าย ชุมชน

1.1 องค์ประกอบของสภาชุมชน

1.1.1 นิยามและความหมายของ สภาชุมชน

เพื่อให้การนำแนวคิดสภาชุมชน ไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผลสัมฤทธิ์ จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจะต้องมีความเข้าใจความหมายของคำว่า “ชุมชน” และ “สภาชุมชน” เพื่อนำไปสู่การออกแบบ งานพัฒนาให้ตรงตามสภาพปัญหาและความต้องการ ของชุมชน

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนในหนึ่ง หมู่บ้านหรือหลายหมู่บ้านที่อาศัยในบริเวณเดียวกันใช้ ทรัพยากรร่วมกันและมีวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้น

ชุมชนหนึ่งๆอาจประกอบไปด้วยหมู่บ้านตามเขตการปกครองของกระทรวงมหาดไทยหลายๆหมู่บ้านที่แยกออกจากชุมชนดั้งเดิมเพื่อให้ง่ายต่อการปกครองและพัฒนา

สภาชุมชน หมายถึง องค์คณะของผู้นำกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มการเงิน กลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส. คณะกรรมการหมู่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น เพื่อทำหน้าที่บริหารและดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนรวมถึงการเชื่อมโยงการตลาดกับองค์กรในชุมชนและนอกชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

1.1.2 วัตถุประสงค์ของสภาชุมชน

สภาชุมชนจัดตั้งขึ้น โดยความต้องการส่วนใหญ่ของสมาชิกในชุมชนเพื่อเป็นกลไกและเครื่องมือในการแก้ปัญหาของชุมชน ดังนั้น สภาชุมชนจึงควรมีวัตถุประสงค์หลัก ดังนี้

ก. เป็นเวทีการรวมตัวของกลุ่มคนต่างๆในชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

ข. เป็นเวทีการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาของตน

ค. เป็นศูนย์กลางการออมและการจัดสรรประสานประโยชน์ต่างๆ ให้แก่สมาชิก

1.1.3 กิจกรรมของสภาชุมชน

สภาชุมชน ที่ ก่อตั้งขึ้น ควรมีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเพื่อแก้ไขปัญหาหลักของชุมชนครอบคลุม 3 ด้าน คือ ปัญหาด้านต้นทุนการผลิต ปัญหาด้านต้นทุนการดำเนินชีวิตและปัญหาด้านต้นทุนภาระหนี้สิน ซึ่งเป็นภาวะคุกคามชุมชนอยู่ในทุกวันนี้ โดยใช้แนวทางเพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย และขยายโอกาสหรือ CIO เป็นเครื่องมือในการออกแบบกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมสำคัญๆ ของสภาชุมชน มีดังนี้

ก. กิจกรรมระดมเงินออมของสมาชิกในชุมชน ทั้งในรูปของการถือหุ้นรายเดือนและในรูปแบบของเงินฝาก

ข. กิจกรรมการรวมกันซื้อ ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยการผลิตหรือสินค้าอุปโภคบริโภค

ค. กิจกรรมการรวมกันขาย (รวบรวมผลผลิต) ผลผลิตหลักของชุมชน เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ง. กิจกรรมการเชื่อมโยงธุรกิจกับองค์กรภายนอกชุมชน

จ. กิจกรรมการขับเคลื่อนแผนชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

ฉ. กิจกรรมการบริหารจัดการหนี้ของชุมชน

กิจกรรมที่กล่าวมาข้างต้นล้วนเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนนำมาสู่แนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

1.2 การบริหารจัดการสภาชุมชน

จากที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 เรื่องของเส้นทางสู่ความยั่งยืนของการขับเคลื่อนสภาชุมชน ซึ่งมีอยู่ 3 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนการก่อเกิด ขั้นตอนการพัฒนา และขั้นตอนการบูรณาการ ในแต่ละขั้นตอนมีที่มาและความสำคัญในการดำเนินการ ดังนี้

1.2.1 การก่อเกิดสภาชุมชน

การก่อเกิดเป็นกระบวนการรวมตัวกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการตระหนักถึงภาวะคุกคามจากภายนอกชุมชนที่เกิดจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีต่อภาคชนบทไทย ทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมาไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านต้นทุนการผลิต ปัญหาด้านต้นทุนการดำเนินชีวิต และปัญหาด้านต้นทุนภาระหนี้สิน

ในปัจจุบันผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรไทยมีอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) ต้นทุนการผลิตทางการเกษตร (Cost of Production) สูงขึ้น เช่น ปุ๋ยเคมี เมล็ดพันธุ์ ค่าเช่าที่ดิน ค่าแรงงาน ค่าขนส่ง ราคาน้ำมัน

เป็นต้น เนื่องจากปัจจุบันเกษตรกรผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ทำให้ต้องมีการลงทุนเพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่การผลิตและความพยายามในการเพิ่มผลผลิตต่อไร่โดยการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ 2) ภาระค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิต (Cost of life) สูงขึ้น ทั้งค่าใช้จ่ายที่จำเป็นและค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย เช่น ค่าอาหาร ค่าของใช้ในครัวเรือน ค่าการศึกษานบุตร ค่ารักษาพยาบาล ค่าภาษีสังคม สุรา บุหรี่ การพนัน เป็นต้น เนื่องจากกระแสหลักการพัฒนาประเทศเป็นกระแสพัฒนาแบบบริโภคนิยม สังคมชนบทมีการสื่อสารและปฏิสัมพันธ์กับสังคมเมืองมากขึ้น ทำให้คนชนบทรับเอาวัฒนธรรมการดำรงชีวิตแบบคนเมืองมาใช้ในชีวิตประจำวันมากขึ้น ส่งผลให้ภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง ขึ้นแต่ในทางตรงกันข้ามรายได้ของครอบครัวเกษตรกรในชนบทที่มาจากผลผลิตหลักกลับลดลงหรือมีเท่าเดิม 3) ภาระดอกเบี้ยจ่ายของเกษตรกร (Cost of fund) เช่น ดอกเบี้ยหนี้ในระบบ ไม่ว่าจะเป็น ดอกเบี้ย ธ.ก.ส. ดอกเบี้ยสหกรณ์การเกษตร ดอกเบี้ยกองทุนการเงินในชุมชน ฯลฯ และดอกเบี้ยหนี้ในระบบ ทั้งดอกเบี้ยนายทุนในชุมชนและนายทุนนอกชุมชน ปัจจุบันเหล่านี้ล้วนส่งกระทบต่อการดำรงอยู่ของชุมชน เริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับชุมชน แนวโน้มการผลิตที่มุ่งผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อขายทำให้ต้นทุนการผลิตที่สูงทำให้เกษตรกรมีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย เนื่องจากที่มาของรายได้หลักมาจากแหล่งเดียวคือ การขายผลผลิตทางการเกษตรเท่านั้น

ผลกระทบเหล่านี้ทำให้ชนบทอ่อนแอลงพึ่งตนเองไม่ได้ ขาดอำนาจการต่อรองผลประโยชน์ต่างๆ ที่ชุมชนพึงจะได้รับ เช่น ราคาปัจจัยการผลิต ราคาผลผลิต นอกจากนี้ชุมชนชนบทยังขาดโอกาสในการเข้าถึงบริการต่างๆ ของรัฐ ขาดโอกาสในการเรียนรู้วัฒนธรรมใหม่ๆ รวมถึงขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุน เป็นต้น

ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ สมาชิกในชุมชนจะต้องมีการเรียนรู้ผลกระทบที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันไม่ให้ชุมชนล่มสลายไปกับการเปลี่ยนแปลง

โดยการก่อตั้งสภาชุมชนขึ้นการก่อเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นเวทีแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยกิจกรรมหลักในกระบวนการก่อเกิดสภาชุมชน คือ กิจกรรมการออม ซึ่งเป็นกลไกที่ใช้เงินเป็นเครื่องมือในการรวมคน เพราะเมื่อทุกคนมีการออมร่วมกันย่อมทำให้เกิดเวทีการแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะถ้ามีการกำหนดกติการ่วมกันให้มีการออมเป็นประจำทุกเดือนย่อมมีเวทีแลกเปลี่ยนทุกเดือน เมื่อมีเวทียอมเกิดการเสวนาพูดคุยกันเพื่อรักษาสิทธิประโยชน์ของตนและชุมชนนำไปสู่การออกแบบกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ ได้อีกของชุมชน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า การเรียนรู้ร่วมกันโดยการปฏิบัติจริงของสมาชิกในชุมชน (Action Learning)

1.3 กลยุทธ์สู่ความยั่งยืน

ความสำเร็จในเส้นทางการขับเคลื่อนสภาชุมชนสู่ความยั่งยืน ตั้งแต่กระบวนการก่อเกิด การพัฒนาและการบูรณาการ ขึ้นอยู่กับ หลายองค์ประกอบแต่องค์ประกอบที่นับว่ามีความสำคัญในการดำเนินงานสภาชุมชนให้ประสบความสำเร็จมีอยู่ 3 องค์ประกอบหลัก คือ

1.3.1 ปัจจัยความสำเร็จ ประกอบ

ไปด้วย

ก. การฉีกพลังของชุมชน

การขับเคลื่อนกิจกรรมงานพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จไม่ได้ถ้าขาดความร่วมมือของคนในชุมชน และ การมีส่วนร่วมของสมาชิก โดย การร่วมคิด ร่วมทำและร่วมรับผลประโยชน์ ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องมีการรวมตัวกันบนพื้นฐานของความไว้วางใจกันและวัฒนธรรมที่ดีของชุมชน

ข. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กิจกรรมงานพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ถือได้ว่าสมาชิกในชุมชนได้สร้างขึ้นโดยผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเองและเป็นการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องจากการปฏิบัติจริง(Action Learning) ให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้น ซึ่งถือว่าชุมชน

ได้สร้างเวทีเพื่อใช้ในการเรียนรู้ร่วมกันสำหรับค้นหา
แนวทางในการพัฒนาชุมชนตนเอง

ก. มีอัตราเร่ง

ในกระบวนการขับเคลื่อนสภา
ชุมชนให้บรรลุเป้าหมาย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องม
อัตราเร่งเพื่อให้พัฒนาการของชุมชนทันต่อการ
เปลี่ยนแปลงของโลกที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว จะ
ปล่อยให้ไปไปตามความพร้อมของชุมชนเพียงอย่าง
เดียวคงไม่ได้ เพราะปัจจุบันมีภาวะคุกคามมากมายที่
กระทบต่อชุมชนชนบทไม่ว่าจะเป็นภาวะเศรษฐกิจที่
ถดถอย กติกาใหม่ในเวทีโลกที่ประเทศไทยต้องดำเนิน
ตาม เช่น ข้อตกลง FTA ค่าเงินบาทที่แข็งขึ้น ราคา
น้ำมันที่ปรับตัวสูงขึ้น เป็นต้น

ง. นวัตกรรมใหม่

การพัฒนาและการเรียนรู้ของ
ชุมชนจะนำไปสู่การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมนำไปสู่
การสร้างนวัตกรรมใหม่ของชุมชน ทั้งนี้กระบวนการ
ขับเคลื่อนสภาชุมชนจะต้องพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็น
ตอน ตั้งแต่ การก่อเกิด การพัฒนา และการบูรณาการ

1.3.2 ความสมดุล ระหว่าง ภาครัฐ

ภาคประชาชน องค์กรชุมชน และองค์กรการปกครอง
ส่วนท้องถิ่น เพื่อให้การขับเคลื่อนดำเนินไปบน
พื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

แนวคิดเครือข่ายชุมชน

เสรี (2548) เขียนบทความเกี่ยวกับเรื่อง
“เครือข่าย” ไว้ว่า ในปัจจุบันมีความหมาย; ประการ
หนึ่งคือ ขบวนการทางสังคม อันเกิดจากการสร้าง
ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน โดย
มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และความต้องการบางอย่าง
ร่วมกัน ร่วมกันดำเนินกิจกรรมบางอย่างโดยที่สมาชิก
ของเครือข่ายยังคงความเป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกัน

รวมถึงวัฒนธรรมองค์กร เป็นกระบวนการทัศน์
ใหม่ที่ทำให้มีการจัดความสัมพันธ์ภายในองค์กรหนึ่ง
ระหว่างคนในองค์กร และระหว่างองค์กรนั้นกับ
องค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการเปลี่ยนจากการจัดการ

แบบลำดับชั้น (hierarchical) มาเป็นการสร้างเครือข่าย
(networking)

เงื่อนไขสำคัญของเครือข่าย คือ ต้องมีการ
ติดต่อสัมพันธ์สื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอระหว่าง
สมาชิก อาจมีผู้ประสาน ซึ่งเป็นบุคคลหรือกลุ่ม
ประสาน ซึ่งดำเนินกิจกรรมการประสาน แต่ไม่ใช่เป็น
ผู้ดำเนินการแทนสมาชิกเครือข่ายในทุกเรื่องเครือข่าย
อาจเป็นเครือข่ายแบบผสมผสานระหว่างสมาชิกที่
แตกต่างกันในสถานภาพ เช่น เป็นผู้นำชุมชน
ข้าราชการ นักธุรกิจ นักวิชาการแต่เมื่อทุกคนมี
เป้าหมายร่วมกันก็สามารถเป็นเครือข่ายได้ อีกแบบ
หนึ่ง คือ เครือข่ายขององค์กรหรือคนที่มีความหมาย
เดียวกัน อาชีพเดียวกัน ระดับเดียวกัน เช่น
เกษตรกร นักวิจัย องค์กรพัฒนาเอกชนสถาบันวิจัย
เป็นต้นเครือข่ายจะยังยืนถ้าหากว่าสมาชิกร่วมใจกัน
ตั้งแต่ต้น ไม่ปล่อยให้เป็นที่ของฝ่ายเลขานุการ
ไม่ให้มีคนครอบงำมีปัจจัยหรือทุนในการดำเนินงาน
ประสานงานมีความยืดหยุ่นปรับตัวตามที่สมาชิกส่วน
ใหญ่เห็นชอบบทบาทของผู้ประสานงานเครือข่าย
องค์กรชุมชน หรือเครือข่ายขององค์กรที่ทำงานกับชุมชนมี
อยู่ 3 ประการคือ เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิด
กระบวนการเรียนรู้และพัฒนา เป็นผู้เชื่อมประสานให้
เกิดการเปลี่ยนแปลง และเป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิด
เครือข่าย

สภาชุมชนในเขตพื้นที่ดำเนินงานของ ธ.ก.ส.
สาขาเวียง มีหลักการในการพัฒนา อยู่ 3 ระดับ คือ
ขั้นก่อเกิด ขั้นพัฒนา และขั้นบูรณาการ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งขั้นบูรณาการนั้น เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการ
เชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มภายในชุมชน และระหว่าง
ภายนอกชุมชนเพื่อนำมาซึ่งการพัฒนาอย่างไม่หยุดนิ่ง
เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืนตลอดไป ซึ่งขั้น
บูรณาการนี้ก็เป็นเช่นเดียวกันกับแนวคิดเรื่อง
“เครือข่าย” นั่นเอง

กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นสรุปได้ว่า ผลการดำเนินงานของสภาชุมชนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาพบว่าปัญหาของชุมชนที่จะต้องหาทางออกโดยเร็วขึ้นคือ ปัญหาด้านต้นทุนการผลิต ปัญหาด้านต้นทุนการดำเนินชีวิต และปัญหาด้านต้นทุนภาระหนี้สิน สภาชุมชนก็เป็นทางออกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจ ดังนั้นผู้ทำการศึกษาจึงได้พิจารณาเลือกประเด็นต่าง ๆ ที่เห็นว่ามีเหมาะสมและมีผลต่อการดำเนินงานของสภาชุมชนที่กำลังศึกษามาเขียนกรอบแนวคิดในการศึกษา ดังนี้

1) ตัวแปร (อิสระ) หมายถึง ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของสภาชุมชนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่

1.1) ด้านโครงสร้างและกระบวนการทำงาน ประกอบด้วย คณะกรรมการ กฎระเบียบ ข้อบังคับ และสมาชิก

1.2) ด้านกระบวนการทำงาน ประกอบด้วย สถานที่ดำเนินงาน การประชุม การมีส่วนร่วม การขับเคลื่อนแผนแม่บทชุมชน และการพัฒนากลุ่มวิสาหกิจชุมชน

1.3) ด้านกิจกรรมต่างๆ ประกอบด้วย การออมเงิน การรวมซื้อ การรวมขาย การทำน้ายา อเนกประสงค์ การให้สมาชิกกู้ยืมเงินทุนของสภาชุมชน และกิจกรรมลด ละ เลิกอบายมุข

1.4) ด้านการพัฒนาขีดความสามารถขององค์กร ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้และการกระตุ้นให้สมาชิกเกิดความคิดสร้างสรรค์ในการเชื่อมโยงกับกลุ่มหรือองค์กรอื่นโดยกลุ่มสามารถขยายแนวร่วมด้วยการแบ่งปันขีดความสามารถให้กลุ่มหรือองค์กรอื่น

1.5) ด้านผลประโยชน์ต่อสมาชิกและชุมชน ประกอบด้วย

2) ตัวแปรตาม ได้แก่ การดำเนินงานของสภาชุมชน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis)

การศึกษาเรื่องผลการดำเนินงานของสภาชุมชนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ในครั้งนี้ หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการศึกษาเป็นระดับปัจเจกบุคคล ได้แก่ สมาชิกสภาชุมชน

2. ประชากร (Population)

2.1 ประชากรที่ใช้ในการศึกษา

สมาชิกสภาชุมชน กรรมการบริหารสภาชุมชน ผู้นำชุมชน และปราชญ์ชาวบ้าน ในเขตพื้นที่ดำเนินงานของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาภูเวียง จังหวัดขอนแก่น จำนวน 3 ชุมชน ประกอบด้วย

- 1) สภาชุมชนบ้านคำใหญ่
- 2) สภาชุมชนบ้านหนองหอย
- 3) สภาชุมชนบ้านนาแพง-เขาน้อย

2.2 กลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่ายโดยกำหนดกลุ่มตัวอย่างด้วยสมการของ Taro Yamane (n.d. อ้างถึงใน สำเร็จและสุวรรณ, 2548) ที่ความเชื่อมั่น 0.05 และความคลาดเคลื่อนร้อยละ 95 จากจำนวนประชากรที่เป็นสมาชิกสภาชุมชน จำนวน 254 คน ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 199 คน คำนวณได้จากสูตรดังนี้

$$n = \frac{N}{1 + N(d)^2}$$

เมื่อ n แทน ขนาดกลุ่มตัวอย่าง

N แทน ขนาดของประชากร

d แทน ความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้
(0.05)

จำนวนประชากร คือสมาชิกของสภาชุมชน
ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขา
เวียง จังหวัดขอนแก่น จำนวน 254 คน

แทนค่าในสูตร จะได้กลุ่มตัวอย่าง จำนวน
199 คน โดยเทียบสัดส่วนจำนวนของแต่ละสภาชุมชน
ดังนี้

ก. สภาชุมชนบ้านคำใหญ่ สมาชิก 65 คน
กลุ่มตัวอย่าง 56 คน

ข. สภาชุมชนบ้านหนองหอย สมาชิก 33
คน กลุ่มตัวอย่าง 31 คน

ค. สภาชุมชนบ้านนาแพง-เขาน้อย สมาชิก
156 คน กลุ่มตัวอย่าง 112 คน

กลุ่มตัวอย่างที่เป็นกรรมการบริหารสภา
ชุมชน ผู้นำชุมชนและปราชญ์ ชาวบ้านนั้นผู้
ทำการศึกษาก็ใช้กลุ่มตัวอย่างในสัดส่วน 100
เปอร์เซ็นต์

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือการศึกษาในครั้งนี้ใช้วิธีการ
สอบถาม การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบ in-
depth interview จึงใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ดังนี้

(1) แบบสอบถาม (questionnaire) ผู้ศึกษา
ได้สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดที่
กำหนดขึ้น ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ ตอนที่ 1
สอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม
ตอนที่ 2 สอบถามเกี่ยวกับปัจจัยการดำเนินและ
กระบวนการดำเนินงาน ตอนที่ 3 สอบถามความ
คิดเห็นเกี่ยวกับผลการดำเนินงาน ตอนที่ 4 สอบถาม
ผลกระทบการดำเนินงานของสภาชุมชน ตอนที่ 5
สอบถามเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานของ
สภาชุมชนและตอนที่ 6 สอบถามเกี่ยวกับแนวทาง
พัฒนาการดำเนินงานของสภาชุมชน

(2) แบบสนทนากลุ่ม โดยเน้นถึงบทบาท
และการมีส่วนร่วมของกรรมการบริหาร

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม โดย
ตรวจสอบความสมบูรณ์ของแบบสอบถาม แล้วนำไป
บันทึกลงในคอมพิวเตอร์โปรแกรมสำเร็จรูป โดยใช้
สถิติดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบ
แบบสอบถาม ใช้ค่าร้อยละ

ตอนที่ 2 ข้อมูลในประเด็นปัจจัยการ
ดำเนินงานและกระบวนการทำงานใช้ค่าร้อยละ

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับผลการ
ดำเนินงานของสภาชุมชนบ้านคำใหญ่ บ้านหนองหอย
และบ้านนาแพง-เขาน้อย ใช้ค่าเฉลี่ย และค่าส่วน
เบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อศึกษาระดับการแปรผลตัวแปร
เดียวในงานวิจัยทั้งหมดทุกตัวแปรผล 5 ระดับ สำหรับ
เกณฑ์การพิจารณาระดับ จะทำการประเมินค่าคะแนน
เฉลี่ย ดังนี้ (สำเร็จ และสุวรรณ , 2547)

ช่วงคะแนนเฉลี่ย ตั้งแต่ 1.00-1.49 น้อยที่สุด

ช่วงคะแนนเฉลี่ย ตั้งแต่ 1.50-2.49 น้อย

ช่วงคะแนนเฉลี่ย ตั้งแต่ 2.50-3.49 ปานกลาง

ช่วงคะแนนเฉลี่ย ตั้งแต่ 3.50-4.49 มาก

ช่วงคะแนนเฉลี่ย ตั้งแต่ 4.50-5.00 มากที่สุด

ตอนที่ 4 ปัญหาในงานดำเนินงานของสภา
ชุมชน ใช้วิธีการสังเคราะห์ในแต่ละประเด็น ว่ามีความ
คิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเกี่ยวกับเรื่องใด แล้วจัดทำ
เป็นหมวดหมู่ ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงลึก และนำเสนอ
เป็นความเรียง

ตอนที่ 5 แนวทางการพัฒนาสภาชุมชน ใช้
วิธีการสังเคราะห์ในแต่ละประเด็น ว่ามีความคิดเห็น
หรือข้อเสนอแนะเกี่ยวกับเรื่องใด แล้วจัดทำเป็น
หมวดหมู่ ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงลึก และนำเสนอเป็น
ความเรียง

วิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ในแต่ละประเด็นว่า เกี่ยวกับเรื่องใด แล้วจัดทำเป็นหมวดหมู่ใช้วิธีวิเคราะห์เชิงลึกและนำเสนอเป็นความเรียง ซึ่งมีลักษณะสนับสนุนสอดคล้องอยู่ในเนื้อหาของประเด็นนั้นๆ

ผลการศึกษา

สภาพการณ์ทั่วไปและกระบวนการทำงาน

1. ปัจจัยการดำเนินงาน

ผลการศึกษาพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ มีระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยการดำเนินงาน ด้านนโยบายและแผน มากที่สุดคือนโยบายสาขามชนของ ร.ก.ส. มีความชัดเจนและเข้าใจได้ง่าย คิดเป็นร้อยละ 83.42

2. ปัจจัยการบริหาร

ผลการศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามมีระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับคณะกรรมการ มากที่สุดคือคณะกรรมการมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก เรื่องงบประมาณ ผลการศึกษาพบว่า สาขามชนไม่เห็นด้วยมากที่สุดคือ สาขามชนได้กู้เงินจากธนาคาร คิดเป็นร้อยละ 88.94 เรื่องวัสดุอุปกรณ์ พบว่า สถานที่ดำเนินงานของสาขามชนมีความสะดวกสบาย คิดเป็นร้อยละ 87.93 เรื่องการจัดการ กฎ ระเบียบ พบว่า กฎ ระเบียบของสาขามชนออกโดยมติที่ประชุมของสมาชิก คิดเป็นร้อยละ 92.96 การจัดการพบว่า สาขามชนมีการจัดการที่ดีมีประโยชน์ต่อสมาชิก คิดเป็นร้อยละ 79.90 สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชีระชน (2550) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตกรณีศึกษากลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในเขตเทศบาลตำบลลานกระบือ อำเภอลานกระบือ จังหวัดกำแพงเพชร พบว่าคณะกรรมการกลุ่มควรให้มีการประชุมเป็นประจำทุกเดือน จังหวัดควรมีการอบรมเพิ่มความรู้และประชาสัมพันธ์การดำเนินงานอย่างเปิดเผยโปร่งใส ด้านสมาชิกควรมีการรวมกลุ่มนำเงิน

ไปลงทุนการประกอบอาชีพ และด้านเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานกลุ่มออมทรัพย์การผลิตควรเข้าไปร่วมประชุมกลุ่มอย่างสม่ำเสมอตรวจสอบการทำบัญชีของกลุ่ม และส่งเสริมให้กลุ่มมีกิจกรรมเครือข่ายปัจจัยต่างๆ เหล่านี้นับเป็นสิ่งสำคัญต่อการปฏิบัติงานของกลุ่ม

3. กระบวนการทำงาน

1) การบริหารจัดการ การประชุม ผลการศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามมีระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการทำงาน การบริหารจัดการเรื่อง การประชุม มากที่ถือในที่ประชุมเปิดโอกาสให้สมาชิกร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ คิดเป็นร้อยละ 92.46 การจัดการองค์กร พบว่า สาขามชนมีการแบ่งหน้าที่กันทำงานไว้อย่างชัดเจน คิดเป็นร้อยละ 91.96 การอำนวยการ พบว่า คณะกรรมการมีการประชาสัมพันธ์ล่วงหน้าให้สมาชิกทราบทุกครั้งก่อนเริ่มทำกิจกรรม คิดเป็นร้อยละ 80.90 การประชาสัมพันธ์ พบว่าคณะกรรมการมีการประชาสัมพันธ์ล่วงหน้าให้สมาชิกทราบทุกครั้งก่อนเริ่มทำกิจกรรม คิดเป็นร้อยละ 79.39 การจัดการเงินทุน พบว่า มีการจัดสรรใช้เงินทุนถูกต้องตามกฎ ระเบียบ คิดเป็นร้อยละ 88.44 การกำกับดูแล ผลการศึกษาพบว่า การกำกับดูแล มากที่สุดคือ มีการบันทึกบัญชีทางการเงินถูกต้องเป็นปัจจุบัน คิดเป็น ร้อยละ 63.31

2) การดำเนินงาน ผลการศึกษา เรื่องการออมเงินของสาขามชน พบว่า การออมเงินของสาขามชนเป็นไปตามกฎ ระเบียบอย่างเคร่งครัด คิดเป็นร้อยละ 74.87 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พบว่า เนื้อหาสาระในการเรียนรู้ร่วมกันเป็นเรื่องที่ตรงกับความต้องการของชุมชน คิดเป็นร้อยละ 69.84 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มากที่สุดคือสาขามชนมีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่เสมอ คิดเป็นร้อยละ 71.86 การจัดทำบัญชีครัวเรือน พบว่า การจัดทำบัญชีครัวเรือนสามารถทำให้คนในชุมชนทราบถึงสถานะทางการเงินของครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 89.95 กิจกรรมรวมซื้อปัจจัยการผลิตอาชีพหลัก พบว่า สภา

ชุมชนมีการจำหน่ายปัจจัยการผลิตเช่น ปุ๋ย รถไถนา
เดินตาม เมล็ดพันธุ์ ฯ ผ่านสภาชุมชน กิจกรรมรวมขาย
ผล พบว่า กิจกรรมรวมขายผลผลิต คือ การรวมขาย
ผลผลิต เช่น ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ฯ ผ่านสภาชุมชน
สามารถมีอำนาจต่อรองขายได้ราคาสูง คิดเป็นร้อยละ
88.94 เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ พบว่า สภาชุมชนจัดกิจกรรม
จ่ายเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำให้กับสมาชิก คิดเป็นร้อยละ 51.26
การขับเคลื่อนแผนชุมชน พบว่า สภาชุมชนได้นำ
กิจกรรมต่างๆในแผนชุมชนสู่การปฏิบัติจริง คิดเป็น
ร้อยละ 70.85 การรวมกองทุนชุมชน พบว่า สภาชุมชน
มีการรวมทุนกับกลุ่มทุนต่างๆ เช่นกลุ่มออมทรัพย์
กองทุนหมู่บ้าน กองทุน กขคจ. ฯ ของชุมชน คิดเป็น
ร้อยละ 70.85 การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน พบว่า กลุ่ม
อาชีพและกลุ่มอุตสาหกรรมในชุมชน เช่น กลุ่มแปรรูป
ข้าว กลุ่มปลาร้า กลุ่มน้ำปลา กลุ่มจักสาน กลุ่มน้ำยา
อเนกประสงค์ ฯ มีการจัดการกลุ่มให้คงอยู่อย่าง
ต่อเนื่องคิดเป็นร้อยละ 95.98 การจัดสรรผลประโยชน์
การจัดสรรกำไร พบว่า มีการกำหนดหลักเกณฑ์การ
จัดสรรกำไรเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ค่าตอบแทนกรรมการ
30% ทุนสะสม 20% ปันผลคืน 25% และกองทุน
สวัสดิการชุมชน 25% คิดเป็นร้อยละ 83.92 การปันผล
คืนสมาชิกพบว่า การปันผลคืนสมาชิกคือสภาชุมชนมี
การจัดสรรเงินปันผลคืนให้กับสมาชิกทุกปี คิดเป็น
ร้อยละ 61.81 การจัดสวัสดิการชุมชน พบว่า ไม่เห็น
ด้วยมากที่สุดของการจัดสวัสดิการชุมชน คือสภา
ชุมชนมีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชน คิดเป็น
ร้อยละ 61.81

ผลการดำเนินงานของสภาชุมชนบ้านคำใหญ่ บ้านหนองหอย และบ้านนาแพง-เขาน้อย

ผลการศึกษาความคิดเห็นของสภาชุมชน
บ้านคำใหญ่ บ้านหนองหอย และบ้านนาแพง-เขา
น้อย เรื่องผลของการดำเนินงานของสภาชุมชน โดยผู้
ศึกษาแบ่งเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ ลดต้นทุนการผลิตใน
อาชีพหลัก ลดต้นทุนการดำเนินชีวิต ลดต้นทุนการระ
หนี้สินและสวัสดิการชุมชน ผลการศึกษามีดังนี้

1. ลดต้นทุนการผลิตในอาชีพหลัก

ก. การพึ่งตนเองของสมาชิก ผลการ
การศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความ
คิดเห็นการลดต้นทุนการผลิตในอาชีพหลัก และการ
พึ่งตนเองของสมาชิก มีความคิดเห็นระดับน้อย คือ
สมาชิกมีการจ้างแรงงานในการทำงานลดลง ค่าเฉลี่ย
($\bar{X} = 1.67$)

ข. ธุรกิจรวมซื้อผลการศึกษา พบว่า
ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็นการลด
ต้นทุนการผลิตในอาชีพหลัก เรื่องธุรกิจรวมซื้อมีความ
คิดเห็นระดับน้อยที่สุด คือสมาชิกซื้อปุ๋ยผ่านสภา
ชุมชนมากขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 1.48$)

ค. ธุรกิจรวมขายผลการศึกษา พบว่า
ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็นการลด
ต้นทุนการผลิตในอาชีพหลัก เรื่องธุรกิจขายรวม มี
ความคิดเห็นระดับน้อยที่สุด คือสมาชิกได้ขายข้าวผ่าน
สภาชุมชนมากขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 1.23$)

2. ลดต้นทุนการดำเนินชีวิต

ก. การจัดทำบัญชีครัวเรือนผล
การศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความ
คิดเห็นการลดต้นทุนการดำเนินชีวิตเรื่องการจัดทำ
บัญชีครัวเรือนมีความคิดเห็นระดับน้อยที่สุด คือ
สมาชิกจดบันทึกบัญชีครัวเรือนถูกต้องตามความเป็น
จริงทุกประการ ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 1.48$) รองลงมาคือ มี
สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมจัดทำบัญชีครัวเรือนเพิ่มขึ้น
ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 1.39$)

ข. การผลิตอาหาร ผลการศึกษา
พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็น
การลดต้นทุนการดำเนินชีวิตเรื่องการผลิตอาหาร มี
ความคิดเห็นระดับปานกลาง คือสมาชิกปลูกพืชและ
เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเองมากขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.38$)
รองลงมาคือ สมาชิกซื้ออาหารตามท้องตลาดลดลง
ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.06$)

ค. การผลิตของใช้จำเป็นผลการศึกษา
พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็น

การลดต้นทุนการดำเนินชีวิตเรื่อง การผลิตของใช้
จำเป็น มีความคิดเห็นระดับน้อย คือสมาชิกซื้อของใช้
ตามท้องตลาดลดลง ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=2.26$) รองลงมาคือ
สมาชิกผลิตน้ำยาอเนกประสงค์ เช่น น้ำยาล้างจาน ผง
ซักผ้า น้ำยาสระผม ฯลฯ ใช้เองเพิ่มขึ้น ค่าเฉลี่ย
($\bar{X}=1.58$)

ง. การบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือย ผล
การศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความ
คิดเห็นการลดต้นทุนการดำเนินชีวิตเรื่อง การบริโภค
สินค้าฟุ่มเฟือย มีความคิดเห็นระดับน้อยคือ สมาชิก
ซื้อเครื่องประดับที่ไม่จำเป็นเช่น สร้อย แหวน ฯลฯ ลดลง
ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=2.87$) รองลงมาคือ สมาชิกซื้อหูโทรศัพท์
ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=2.66$) สมาชิกซื้อหอยลดลง ค่าเฉลี่ย
($\bar{X}=1.98$)

3. ลดต้นทุนภาระหนี้สิน

ก. เงินออมผลการศึกษา พบว่า ผู้ตอบ
แบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็นการลดต้นทุน
ภาระหนี้สิน เรื่อง เงินออม มีความคิดเห็นระดับน้อย
คือ สมาชิกมีเงินออมเพิ่มขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=2.56$)
รองลงมาคือสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมออมเงินมีจำนวน
มากขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=1.94$)

ข. เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ ผลการศึกษา
พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็น
การลดต้นทุนภาระหนี้สิน เรื่อง เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ มี
ความคิดเห็นระดับมาก คือ สมาชิกส่งชำระเงินกู้คืน
สภาชุมชนได้ตามกำหนด ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=4.14$)
รองลงมาคือ สมาชิกที่ใช้บริการเงินกู้ของสภาชุมชนมี
จำนวนเพิ่มขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=1.48$)

ค. การจัดสรรประโยชน์ผลการศึกษา
พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็น
การลดต้นทุนภาระหนี้สิน เรื่อง การจัดสรรประโยชน์
มีความคิดเห็นระดับน้อยที่สุด คือสมาชิกได้รับเงินปัน
ผลทุกปี ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=1.88$) รองลงมาคือ ค่าตอบแทน
ของคณะกรรมการเพิ่มขึ้นทุกปี ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=1.83$)

4. สวัสดิการชุมชน

ก. สวัสดิการต่อสมาชิก ผลการศึกษา
พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็น
การลดต้นทุนสวัสดิการชุมชน เรื่อง สวัสดิการต่อ
สมาชิก มีความคิดเห็นระดับน้อยที่สุด คือ มีการจัด
สวัสดิการเกี่ยวกับการฌาปนกิจศพให้กับสมาชิกทุกปี
ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=1.21$)

ข. สวัสดิการต่อชุมชน ผลการศึกษา
พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็น
การลดต้นทุนสวัสดิการชุมชน เรื่อง สวัสดิการต่อ
ชุมชน มีความคิดเห็นระดับน้อยที่สุด คือ มีการจัด
สวัสดิการเกี่ยวกับการช่วยเหลือสาธารณะประโยชน์
ให้กับชุมชนอื่นมากขึ้น ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=1.15$)

5. ผลกระทบการดำเนินงานของสภาชุมชน

ด้านครอบครัวผลจากการศึกษา พบว่า
ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็นเกี่ยวกับ
ผลกระทบการดำเนินงานของสภาชุมชน ด้าน
ครอบครัว เห็นด้วยมากที่สุดคือสภาชุมชนทำให้
ครอบครัวของสมาชิกมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น คิดเป็นร้อยละ 66.33 ด้านสังคม เห็นด้วยมากที่สุดคือ การ
ดำเนินงานของสภาชุมชนทำให้คนในชุมชนมีความ
เอื้ออาทรต่อกัน คิดเป็นร้อยละ 89.95 ด้านเศรษฐกิจ
เห็นด้วยมากที่สุดคือสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้
สินค้าอุปโภค บริโภค มีราคาแพง คิดเป็นร้อยละ 89.45
ด้านการเมือง เห็นด้วยมากที่สุดคือสภาชุมชนมีการจัด
กิจกรรมสนับสนุนให้คนในชุมชนออกไปใช้สิทธิ์ทาง
การเมือง คิดเป็นร้อยละ 68.84 ด้านสิ่งแวดล้อม ไม่เห็น
ด้วยมากที่สุดคือการดำเนินงานของสภาชุมชนทำให้
เกิดมลพิษในน้ำและอากาศ คิดเป็นร้อยละ 92.46
ตามลำดับ

6. ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานของสภาชุมชน

ด้านการดำเนินงานพบว่าปัญหาที่เป็น
อุปสรรคต่อการดำเนินงานก็คือการดำเนินงานของสภา

ชุมชนไม่ต่อเนื่อง และสมาชิกไม่เข้าใจขั้นตอนการจัดทำงบประมาณของแต่ละกลุ่ม ส่งผลให้การกำหนดของงบประมาณเกินกว่าการรับรองงบประมาณที่ตั้งไว้ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งนั่นก็คือขาดการติดต่อประสานงานกันในระหว่างสมาชิกสภาชุมชน

นอกจากนี้ในประเด็นของสมาชิก ไม่มีการออมเงิน อันเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพหลักที่สมาชิกมีอาชีพเป็นเกษตรกร ซึ่งทำให้ไม่มีเงินชำระหนี้ตามเป้าหมาย และส่งผลให้ไม่มีการจ่ายเงินปันผลที่เพิ่มขึ้น สำหรับ (2531) ได้ทำการศึกษา กลุ่มแม่บ้าน เกษตรกร กับ การพัฒนาหมู่บ้าน: กรณีศึกษาหมู่บ้านสร้างบุญ ตำบลโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอโพธารอง จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะทางด้านเศรษฐกิจตกต่ำ มีรายได้น้อย รายได้ของชาวบ้านขึ้นอยู่กับการทำนา ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพหลัก รายได้รองลงมา คือการทำไร่ ซึ่งได้ผลน้อยมากเพราะชาวบ้านไม่มีที่ทำกิน จะเห็นว่ารายได้กับรายจ่ายของเกษตรกรไม่สมดุลกับการดำเนินชีวิต การจัดทำระบบบัญชีไม่มีตัวเลขหรือจำนวนเงินที่ชัดเจนถูกต้องตรงกัน ขาดความสม่ำเสมอไม่ติดต่อประสานงานอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการดำเนินงานของสภาชุมชน จะต้องต้องมีผู้แทนของสมาชิกสภาที่มีความเข้มแข็งและประสานกับเจ้าหน้าที่อย่างต่อเนื่อง และสามารถนัดประชุมสมาชิกเข้าร่วมรับทราบปัญหาและอุปสรรคพร้อมเสนอแนวทางแก้ไขให้ได้อย่างต่อเนื่อง และพัฒนาชุมชนให้เกิดความสามัคคีกันและมีความเข้าใจซึ่งกันและกันมากที่สุด

7. แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานของสภาชุมชน

ผลจากการศึกษาแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานของสภาชุมชน โดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มจากตัวแทนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสมาชิกสภาชุมชนบ้านคำใหญ่ บ้านหนองหอย และบ้านนาแพง-เขาน้อย หมู่บ้านละ 5 คน รวม 15 คน ผลการศึกษา พบว่าตัวแทนสมาชิกสภาชุมชนส่วนใหญ่ให้ข้อเสนอแนะว่า การทำงานในกลุ่มสมาชิกยังถือว่ามีความสำเร็จอยู่ใน

ระดับดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุนนา (2543) ได้ศึกษาบทบาททางการบริหารของคณะกรรมการบริหารที่มีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงาน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า บทบาททางการบริหารของคณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิตที่ประสบผลสำเร็จอยู่ในระดับดีมาก และกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตที่มีปัญหาในการดำเนินงานอยู่ในระดับปานกลาง แต่ถ้าสมาชิกเข้าใจและเข้าร่วมประชุมกันอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอจะทำให้การทำงานมีความพร้อมเพรียงกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1.1 ช.ก.ส. ควรสนับสนุนโครงการหรือกิจกรรมให้กับสภาชุมชนโดยเพิ่มงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงานของสภาชุมชน

1.2 ช.ก.ส. ควรสนับสนุนและจัดให้มีการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานของสภาชุมชนในแต่ละพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำเนินงานของสภาชุมชน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภายหลังจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกสภาชุมชน

2.2 ศึกษาบทบาทการบริหารของคณะกรรมการสภาชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานของสภาชุมชน

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา ไชยพันธุ์. 2549. กระบวนการกลุ่ม.
กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

กรุงเทพธุรกิจออนไลน์. ม.ป.ป. เกษตรกรไทยหนีฟุ้ง
67.94%. ค้นเมื่อ 16 กรกฎาคม 2552, จาก
<http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/business/research/200907>.

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร. 2551.
รายงานผลการดำเนินงานรอบปีบัญชี 2551.
เอกสารประกอบการประชุมประจำปีเดือนของ
ร.ก.ส.สาขาวิเวียง จังหวัดขอนแก่น.
(เอกสารอัดสำเนา).

ธีระชน สุขประเสริฐ. 2550. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการ
ดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต
กรณีศึกษากลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตใน
เขตเทศบาล ตำบลลานกระบือ อำเภอลาน
กระบือ จังหวัดกำแพงเพชร. รายงาน
การศึกษาระดับปริญญาตรี วิทยาศาสตร
มหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พัชรินทร์ นาคะประวิง. ม.ป.ป. โลกาภิวัตน์เกษตรกร
ไทย. ค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2551, จาก
<http://www.doae.go.th/report/lpam/in5.htm>

สุนนา ปิตินสุนา. 2543. บทบาททางการบริหารของ
คณะกรรมการบริหารที่มีผลต่อความสำเร็จ
ในการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต
ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น.
สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต สาขาวิชา
การจัดการและการประเมินโครงการ บัณฑิต
มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ตำรวจ เดิงขุนทด. 2531. กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกับ
การพัฒนาหมู่บ้าน:กรณีศึกษาหมู่บ้านสร้าง
บุญลพโพธิ์ศรีสว่าง อำเภอโพธารอง จังหวัด
ร้อยเอ็ด. สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต
บัณฑิตอาสาสมัครพัฒนาชนบท บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำเร็จ จันทสุวรรณ และสุวรรณ บัวทวน. 2548.
สถิติสำหรับการวิจัยสังคมศาสตร์. ขอนแก่น
: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เสรี พงศ์พิศ. 2548. บทความเรื่องเครือข่าย. ค้นเมื่อ 21
กุมภาพันธ์ 2553, จาก www.phongphit.com.